

Fenskating

Max Dohle

Het is een oude traditie: een zondagse wandeling vanuit Cambridge over de Grantchester Meadows. Ik heb die wandeling ooit ook eens gelopen, over *Gods own country*. Vlak voordat je de *meadows* opgaat, zie je bij een vennetje de roestige palen van een serie klassieke gaslantaarns.

Veel Britten zullen met verbazing kijken naar de lantaarnpalen. Nederlanders herkennen de opstellingen direct als de verlichting van een ijsbaan. Het Fen District heeft namelijk een verborgen subcultuur: het *fenland skating*, kortweg *fenskating*. Het is verborgen, omdat strenge winters steeds zeldzamer worden. Maar het *fenskating* leeft nog wel als het stevig vriest. Duizenden mensen trekken die paar dagen dat het kan naar het ijs. Hoewel het *fenskating* typisch Britse kenmerken heeft, is het van oorsprong Hollands: zowel het landschap als het schaatsen.

Drooglegging

Van oorsprong was het Fen District - zo groot als Zeeland en Zuid-Holland samen - een zompige rivierdelta. De rivieren traden regelmatig buiten hun oevers en delen van het gebied stonden daarom permanent of tijdelijk onder water (*washlands*). Dan zijn er ook de laaggelegen *fens* die gevoed worden door grondwater (het woord *fen* is uiteraard verwant aan ons veen en ven).

De Romeinen hebben al getracht het gebied droog te leggen voor agrarische bestemmingen. Wuivend graan en koolzaad waren in de 17^e eeuw nog steeds een wensdroom. De droom kwam grotendeels uit toen de drooglegging werd uitbesteed aan Cornelis Vermuyden. Hij zorgde vanaf 1642 voor een betere ontwatering van het gebied door een systeem van kanalen, sloten, sluizen en zelfs een tweede rivierbed langs de Bedford River. Vermuyden kreeg het overigens niet zonder slag of stoot gedaan. Het gebied werd weliswaar droger, maar het omliggende land verdronk. Het werk ging bovendien gepaard met heftige sociale onrust, niet omdat er tienduizenden Schotse dwangarbeiders aan het werk waren, maar omdat de vissers, rietdekkers en turfstekers hun broodwinning verloren zagen gaan. Deze *Fen Tigers* vernielden met grote regelmaat het werk. Vermuyden zou er goed aan gedaan hebben deze mensen in te huren, maar hij haalde zijn betaalde werknemers uit Vlaanderen en Zeeland. En

die Zeeuwen brachten tijdens het vorstverlet een nieuwe cultuur naar het Fen District, die daar tot grote bloei kwam: schaatsen. Ook het woord 'schaats' brachten de Hollanders naar Engeland: *skates*. Dat woord komen we voor het eerst tegen in de befaamde dagboeken van Samuel Pypes ('Pieps'), die het fenomeen op 1 december 1662 zag in Londen.

And then over to the Parke, where I first in my life - it being a great frost - did see people sliding with their skeates, which is a very pretty art.

Wat is fenskating?

Het Fen District kreeg met de sloten en kanalen ook een Hollands aanzien. En kreeg daarmee in de winters van de kleine ijstijd veel mogelijkheden voor het maken van schaatstochten over de rivieren, kanalen, sloten, *fens* en de *washlands*. *Fenskating* is de Britse subcultuur van het rijden van tochten. Nergens anders in het land heb je zo'n uitgebreid en aaneensluitend systeem van watergangen. Alleen al rond de stad Ely ligt 580 mijl aan dijken en dus ijswegen. In strenge winters konden liefhebbers honderden kilometers rijden. En dat deden zij natuurlijk ook, steeds over nieuwe ijswegen, steeds langs andere dorpen. Het officiële record staat op 96 en een kwart mijl gereden in januari 1903. Boeren reden van pub naar pub, kroegen waar nu nog steeds de verhalen worden verteld van hoogtijdagen van het *fenskating*. In de strenge winters van de 18^e en 19^e eeuw en zeker ook in 1963 wemelde het van schaatser op de *fens*. Ze leken overal en nergens vandaan te komen. Nog steeds hangen op de zolders en in de schuren schaatsen te wachten op ijs. Maar de schaatsvaardigheid moet bij gebrek aan ijs beduidend slechter geworden zijn. Het *fenskating* dreigt een activiteit op kerstkaarten te worden, zeker als ijswinters in de toekomst helemaal uitblijven. Misschien vertellen de oudere mannen op de leugenbankjes langs het water over de rijke traditie van het *fenskating* en de helden van het ijs. Wie waren die helden en wanneer regeerden zij?

Eerste wedstrijden

Net als in Nederland is het niet exact bekend wanneer de eerste wedstrijden werden georganiseerd. De oudste beschrijving van een schaatswedstrijd op de

fens dateert van 1763 (dat komt nagenoeg overeen met de eerste Nederlandse bron van 1749). In the *British Magazine* van 4 februari 1763 staat te lezen:

A few days ago Mr John Lamb and Mr George Farmer of Wisbeach ran a skaiting match from hence to Whittlesea for ten guineas a side, which was won by Mr Lamb who skaited it in 46 minutes, being 15 measured miles.

The Sporting Magazine beschrijft in 1823 de eerste amateurwedstrijd, gewonnen door Mr. Drake uit Chatteris. Er waren 4000 toeschouwers. Door deze wedstrijdcultuur stond het woord *fenskating* ook synoniem voor wedstrijdrijden of het schaatsen op lange ijzers. Net als op de Friese kortebaana waren de wedstrijden het man tegen mangevechten met een knock-outsysteem: de sterkste van een paar ging door naar de volgende ronde, de ander viel af. Dit systeem heet *Welsh Main* (ontleend aan de bokswereld).

De Welney-men: Smart en See

De tweede helft van de 19^e eeuw was het 'hoogseizoen' van het fenschaatsen. In de zeer strenge winter van 1854 staat de eerste grote schaatser op het ijs: William Smart uit Welney. Alle schaatser droegen bijnamen en die van William was *Turkey*, omdat hij als eerste vrij diep zat en met zijn armen 'flapperde' als een vogel. Zijn rivaal William See leek gemaakt van stevig

rubber en droeg daarom de bijnaam *Gutta Percha*. Het waren arbeiders, sterke mannen. Ze schroefden hun schaatsen in de hak van hun werklaarzen. De schroefgaten vulden ze aan het eind van de dag weer op met reuzel. *Turkey* Smart stond met zijn lange slagen tien jaar aan de top en het lukte *Gutta Percha* maar af en toe om hem te verslaan.

In kleine gemeenschappen als die van het dorp Welney zijn de familieverhoudingen laten we zeggen gecompliceerd. De toprijders kwamen uit twee families – Smart en See, echte jongensgezinnen – die ook nog via meerdere huwelijken aan elkaar verbonden waren. *Turkey* en *Gutta* waren zwagers. De volgende generatie kampioenen waren oomzeggars van beiden. De eerste was George *Fish* Smart, zo genoemd omdat hij ook uitstekend kon zwemmen. Hij verdiende regelmatig 50 pond voor een overwinning en voor 10 pond won hij een sprint. Van heinde en verre kwamen hardrijders om het op te nemen tegen *Fish*. Het publiek gokte er naar Britse traditie stevig op los. *Fish* heerste twaalf jaar, tot hij werd verslagen door zijn jongere broer James. Deze James Smart had een fenomenale start in de benen, waarbij hij zijn tegenstanders altijd ver achter zich liet. James Smart is de held der helden in het Fen District en reed ook in Nederland. Hij werd er volgens de Britten wereldkampioen.

Eigen cultuur

We doen het *fenskating* beslist tekort als we het omschrijven als puur Hollands. *Fenskating* ontwikkelde zich tot een geheel eigen wedstrijddiscipline, met een eigen stijl, Britse afstanden, fenschaatsen, eigen baanontwerpen, en zelfs een heus wereldkampioenschap. En wat uniek is in de schaatsport: er werd naar Britse traditie soms een handicapsysteem toegepast, waarbij de mindere rijders een voorsprong kregen van bijvoorbeeld 100 yards. Uiteraard zorgden de broodrijders er wel voor om van die wedstrijden weg te blijven. De Engelse mijl was de belangrijkste afstand. *Fenskaters* reden het liefst over een rechte baan, soms stond halverwege een ton als keerpunt. Aan het eind van de 19^e eeuw werd anderhalve mijl de standaard, omdat de nationale bond vond dat de mijl de sprinters te veel bevoordeelde. Maar waar vind je anderhalve mijl aan goed wedstrijdijs? En wie maakte de baan? Dat was lang niet altijd eenvoudig. De beschikbaarheid van het ijs bepaalde meestal de vorm van de baan.

De Engelse schaatsbond - de National Skating Association opgericht in Cambridge - bepaalde in de reglementen van 1880 dat de rijders over een baan met drie bochten moesten rijden. De reden van deze drie (uiteraard scherpe) bochten was dat in de traditie van het fenschaatsen altijd bij de scherpe 'bocht' - de ton - afgeremd en gekeerd werd. De ook in ons land bekende schaatser Charles Tebutt beschrijft in het boek *Skating* de wedstrijddrijder Charles Smart - vader van *Fish* en James - die niet kon remmen en zich bij elke bocht in de stobalen liet vallen om dan snel om te keren. Hij kon hard rijden, maar won zelden een wedstrijd.

De fenrijders reden in dezelfde baan. Uit het oogpunt van gelijke kansen is daar wel wat voor te zeggen. Er waren immers overal scheuren en bobbelen in het natuurijs en die zouden de ene rijder kunnen benadelen ten opzichte van de ander. In dezelfde baan had iedereen gelijke kansen. Het rijden in gescheiden wedstrijdbanen was overigens typisch Nederlands. De Amerikanen reden en rijden nog steeds met zes man tegelijk in dezelfde baan (*Packstyle*).

Internationalisering

Aan het eind van de 19^e eeuw werden de nationale schaatsbonden opgericht. Zij trachten een eind te

maken aan de (verrukkelijke) chaos aan reglementen en aan de broodrijderij. Sport moest vrij zijn van de smetten van het geld. De amateurstatus werd ingevoerd voor officiële wedstrijden. Maar de mannen uit Welney waren niet zomaar bereid hun inkomsten op te geven. En zonder hen had de bond weinig om handen. Dat leverde een jarenlange strijd op, maar de mannen bleven rijden in de Britse competitie. Ze kregen een bescheiden jaarsalaris van de bond, mochten uit publieke gelden op trainingskamp en moesten hun overige inkomsten afstaan aan liefdadige doelen. De amateurstatus werd in Engeland dus ruim geïnterpreteerd. De schaatsheren van stand waren uiteraard per definitie amateurs al verdienden ook zij prijzengeld op de *fens*.

De schaatsbonden van Nederland, Noorwegen (toen nog onderdeel van het Koninkrijk Zweden), Amerika, Rusland en Engeland onderhielden rond de eeuwwisseling regelmatig contact met elkaar. De Britse schaatsers hielden zich bijvoorbeeld via telegrafie op de hoogte van de winter in Nederland en de heren die het zich konden veroorloven namen bij ijs direct de boot naar Holland. Charles Tebutt heeft in Nederland meer tochten gereden dan menig Nederlandse schaatsfanaat.

De nationale bonden nodigden elkaar over en weer uit voor een internationale competitie. De eerste wedstrijd was in 1885 op de Grote Wielen bij Leeuwarden; over een baan ingericht naar Nederlandse traditie, met één vrij scherpe bocht. Voor de Noren was dat reden direct rechtsomkeert te maken. Het werd een Nederlands-Engels duel, waarbij de vier grote kampioenen van het Fen District alle wedstrijden verloren. Het was een enorme deceptie voor de rijders die allerlei redenen aanvoerden voor dit schandelijke verlies. Zo vonden de Britten dat de Hollanders de races zo indeelden, dat de fenschaatsers geen moment rust kregen. Om een eind te maken aan deze problemen, stelde de Nederlandse Schaatsenrijders Bond (N.S.B.) voor om voortaan in paren tegen de klok te rijden. Deze wedstrijd van 1885 markeert daarom het begin van tijdmeting bij het schaatsen.

Charles Tebutt nam na de nederlaag in Nederland de neven James Smart en George See - bijgenaamd *Young Gutta* - onder zijn hoede. Hij nam ze mee naar Holland en zelfs op trainingskampen in Zwitserland en Noorwegen! Smart en See werden zelfs *teetotallers* op voorschrift van Tebutt. Al deze training

wierp zijn vruchten af, want James versloeg de Hollanders in Heerenveen in de strenge winter van 1890/91. Het was het hoogtepunt in de Gouden Eeuw van het fenschaatsen! James Smart werd met de snelste tijd wereldkampioen van Nederland! Heel opmerkelijk bij deze wedstrijd was dat de amateurs op een groot ovaal reden met twee ruime bochten en de - voor Nederlandse begrippen - professionals als James Smart op een baan met één bocht. Deze baan had de vorm van een hoefijzer en was slim ingepast in de grote baan.

Een nieuwe schaats, een eigen stijl

De internationale wedstrijden waren de opmaat voor een eigen schaatsmodel voor de *fens*. Twee schaatsers, de hardrijder Sydney Tebutt en de tochtrijder Albert Goodman ontwierpen de eigen fenschaatsen. Het wedstrijdmodel - de *Whittlesea Runner* of *Fen Runner* - had dunne ijzers; de tochtschaats was steviger en had bredere ijzers. Albert Goodman de ontwerper was een fervente tochtrijder. Hij reed in strenge winters dagelijks tochten van 50 tot 70 mijl, steeds over ander ijswegen, langs zoveel mogelijk dorpen. Zijn tochtschaats had geen schroef voor in de laars, maar *Bury Fen Hold-fasts*, dat zijn scherpe koperen puntjes. Dat maakte het aan en uitrekken op tochten een stuk gemakkelijker.

De namen *Whittlesea Runner* en *Fen Runner* werden uiteindelijk verzamelnamen voor alle typen fenschaatsen. In Nederland onderging de doorloper datzelfde lot, alle houtjes heten doorlopers. Overigens hebben de fenschaatsers al rond 1850 gereden op ijzers die helemaal onder de hak doorliepen (doorlopers). Ze vonden het toen nog geen succes.

De fenschaatsen hadden uiteraard ook Hollandse kenmerken. Een houten voetstuk, de bindwijze met banden en riemen en een oplopende krul van voren om makkelijker over oneffenheden te rijden. De krul van de fenschaats was echter korter dan de Hollandse schaatsen. Dat had te maken met de stijl van rijden. De fenschaats had namelijk een ijzer dat naar achteren toe hoger opliep, waardoor de schaatser gedwongen was voorover te buigen en 'vooruit te willen'. Het zal niet eenvoudig zijn geweest om goed achterop de ijzers te staan, maar op de punten rijden, remt af. De fenschaatsers wisten dit goed te compenseren door veel rechter vooruit te rijden (dat leerden zij op de

sloten), goed zijwaarts af te zetten en de schaats niet zo belachelijk naar achteren op te tillen als de Hollanders gewoon waren te doen.

Hoewel de stijl van de fenschaatsers in de 18e eeuw veel leek op de elegante Hollandse manier, evolueerde de fenstijl zich langzaam tot een hardrijstijl. *Turkey Smart* was nog vermaard op zijn 'extreem' lange slagen. Hij reed net als de Hollanders buitenover, dat wil zeggen dat hij zijn slagen op de buitenkant van zijn ijzers inzette (in de *Fenlands* de *Dutch Roll* genoemd). Zijn neefje James reed op de typische fenwijze: korte rechte slagen, en een stuk minder voorovergebogen, als de spreekwoordelijke kalkoen.

James Smart was de laatste grote *fenskater*. Hij reisde nog naar Noorwegen dat in die jaren het schaatsland van de wereld was. Maar James had, net als de Nederlanders, geen schijn van kans tegen de Noren, op hun banen met twee ruime bochten waarin ze de techniek van het overstappen toepasten. De *fenrunners* van James waren volstrekt waardeloos voor deze techniek. De Noren reden op hoge, stalen noren. Ook de winters hielpen niet meer mee. Na een lange reeks zachte winters vanaf het eind van de 19^e-eeuw zouden de *Fenmen* nog zelden te zien zijn op het internationale ijstoneel. James Smart werd zakenman: hij ging Noorse schaatsen importeren naar de *fens* en liet een huis in Noorse stijl bouwen in zijn geboortedorp Welney, de thuishaven van de grootste schaatsers uit de Britse geschiedenis.